

FRÅN SVARTHÖ TILL ÄNGSHÖ

Svarthö – en istidsrelikt

Tiden efter isen

Under den första isfria tiden rådde ett tundraliknande klimat. Marken var frusen och jordlagren tunna. Det öppna landskapet med kallt och kargt klimat krävde växter som kunde klara extrema förhållanden med kyla, blåst och starkt solljus. Växterna måste kunna föröka sig snabbt under de korta somrarna. Vegetationen påminde mycket om den i dagens fjälltrakter. Närmast marken växte lavar, mossor och tåliga örter. Havtorn och olika videarter bildade låga buskar. De första trädet var björk, och efter kom tall och hassel. Renar och andra polardjur samt jättehjortar och mammutar vandrade in efter isens kant.

Svarthö

Den märkliga växten svarthö förekommer normalt i Sveriges fjälltrakter. Den växer på tundramarker och var en av de allra tidigaste växter som etablerade sig i vårt land efter att isen dragit sig bort. Vad som kan tyckas vara konstigt är att den i vissa kalkkärr på Östgötaslätten växer som en kvarleva från den senglaciala tiden. I ett kalkkärr är marken kalkrik och näringsfattig. Kalkkärren på dagens östgötaslätt påminner om det öppna tundralandskapet för 11 000–9 000 år sedan. Då var det renar, jättehjortar och mam-

Dagens "uroxar" (highland cattle) håller hagmarkerna öppna.

när temperaturen steg ytterligare vandrade ek, lind och ask in. Ancylussjön sträckte sig in i Mjölby kommun och slätten var rik på våtmarker. Många sankta områden dikades inte ut förrän på 1800-talet. De första människorna var jägare och samlare och här fanns goda förutsättningar för jakt och fiske. I de öppna ädellövskogarna fanns gott om vilt bland annat vildsvin och uroxer, och våtmarkerna var rika på fisk och fågel. I Mjölby kommun har arkeologer funnit Östergötlands hittills äldsta kända boplats.

Östergötlands äldsta boplats?

1996 gjordes arkeologiska utgrävningar i Mörby i Hogstad socken. Intill en förhistorisk sjö fann man härdar, kokgropar och stolphål efter två hyddor. Samtliga anläggningar är daterade till intervallet 8326-6751 f.Kr. De tältliknande hyddorna var runda med en boyta på 5-6 m². Människorna flyttade dit maten fanns och troligen var detta ett sommarboende. Liknande boplatser har funnits vid Högby och sammantaget är de bland de äldsta daterade i Sverige.

De första jordbrukarna

Med eld och stenyxor röjde människan skog för betesmark och odling. Att odla säd och hålla tamboskap var troligen något som började som en bisyssla redan under äldre stenålder. Genom att studera pollen som bevarats i torvmossor och dödisgropar kan man se hur vegetationen såg ut för tusentals år sedan. Redan för 6000 år sedan ser man följderna av de första jordbrukande människorna. Andelen trädpollen minskar medan pollen av örter och gräs ökar. Vegetationen var lövrik men lind och alm minskade kraftigt samtidigt som ljuskrävande växter ökade. Successivt blev jordbruket viktigare och människan blev mer bofast.

mutar som betade, nu är det kor eller hästar. Bete är en förutsättning för att svarthö skall växa på kalkkärren.

Lövskog och våtmark på slätten

För mellan 8000-6500 år sedan blev klimatet varmare, och lövträden gjorde entré. Först kom al och alm och

Sexradigt korn och vete odlades på de första små åkerlapparna och det skedde på randområdenas lättare jordar. Slättens tunga lerjordar var svåra att bruka för stenåldersfolkets enkla redskap. Slätten var i stället idealiskt för bete. Fynd av ben har visat att tamboskapen bestod av nötdjur, får, getter och svin. Tamboskap var sannolikt den viktigaste delen i den nya kulturen och därför var betesmarkerna av stor betydelse. De mäktiga isavlagringarna mellan Ödeshög och Mjölby gjorde trakten till en av de mest befolkade redan under stenåldern och fram genom bronsåldern. Vid arkeologiska utgrävningar vid Hulje har man bland annat funnit boplatser och gravar från ca 3500 f.Kr.

Bronsålderns (1800-400 f.Kr) varma klimat innebar en gynnsam utveckling av jordbruket. På slätten växte en övre samhällsklass fram och på upphöjda kullar kan man ännu se stormännens gravhögar från denna tid. I Vistad i Väderstads socken har man funnit märkliga lämningar av hus som arkeologer tolkat som en betydande hövdingagård. Framåt mitten av perioden förändrades klimatet kraftigt med kyligare vintrar och riklig nederbörd. Lövträden minskade men dominerade än på de bättre jordarna. Granen, som invandrat från norr, började bilda skogar i Östergötland omkring år 0.

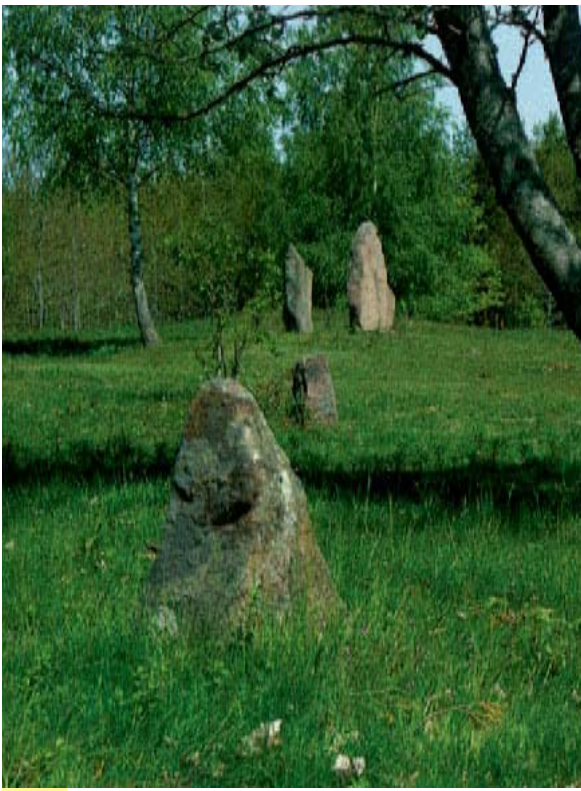
Ängsbruket föds

Inför klimatförsämringen stod människan rustad med en ny uppfinning - järnet. För redskap var denna hårdare metall överlägsen bronset. De kalla vintrarna krävde att boskapen stallades in och att vinterfoder måste skaffas. Samtidigt behövde åkerodlingarna skötas mer effektivt under den korta växtperioden. Boskapens betesmarker separerades från åkermarken. Särskilda ängsmarker avsattes för skörd av vinterfoder. Med nya skärar av järn blev höskörden enklare.

Från järnåldern finns gott om fornlämningar i Mjölby kommun. Några av

Ängsbruket började redan under järnåldern.

Norr om Östra Tollstad ligger Klockaregårdens gravfält från järnåldern.

de finaste och tydligaste exemplen på stora gravhögar är Kungshögarna i Mjölby, Lunds backe utanför Vallerstad och Klockaregården i Östra Tollstad socken. Typiskt är att gravhögarna ligger på upphöjda kullar, drumliner och åsar.

Slätterängen spelade en central roll för byns försörjning och ofta var ängsarealen flera gånger större än åkerarealen. Hur mycket hö som kunde skördas på ängsmarken var avgörande för hur många kreatur man kunde hålla vid liv under vintern. Ju fler djur man hade desto mer gödsel kunde samlas in, vilket i sin tur var avgörande för

åkerns avkastning. Uttrycket "äng är åkers moder" syftar på att ju större ängsareal desto mer åker kunde man odla. Ängsbruket höll i sig ända in på 1800-talet.

Fullåkersbygd utanför Skänninge.

Odlingsrösen i skogen skvallrar om en odlingsmark som planterats igen.

Traktorns tid

Under 1700- och 1800- talen ökade befolkningen i Sverige och många svält. Man röjde skog och dikade ut våtmarker för att vinna mer åker att odla. När konstgödseln och traktorn kom kunde jordbruket effektiviseras betydligt. Ängsmarker och magra, steniga betesmarker kunde plöjas upp, gödslas och odlas. Eftersom höet kunde odlas på åkrarna behövdes inte de gamla ängarna längre. Från att ha varit bondens viktigaste mark finns det idag nästan inga ängar kvar. De få ängar som ännu finns slås i regel av hembygdsföreningar och andra frivilliga för den rika blomsterpraktens skull. Ängarna är ett levande fornminne från järnåldern!

Under 1900-talet har jordbruket genomgått stora förändringar. Vid sekelskiftet var mer än hälften av Sveriges befolkning sysselsatta inom jordbruket. Idag är motsvarande siffra mindre än 4 %. Fram till mitten av 1900-talet hade nästan alla lantbrukare både djur och växtodling. När konstgödslet kom behövde man inte längre ha djur för att få gödsel. Idag är ca 40 % av lantbrukarna helt kreaturslösa och jordbruket har inriktats mot rena växtodlingsgårdar eller rena djurgårdar. Produktion av säd, mjölk och kött är numera koncentrerad till ett fåtal stora lantbruk. Trots att mjölkproduktionen har ökat har antalet nötdjur minskat med ca 1 miljon. Många hagmarker har blivit överflödiga. På några har man planterat granskog, andra växer igen av egen kraft.